

مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعہ

جلد ۱

۱۲۰۰-۱۳۲۳ق

تحقیق و تدوین

محمد حسن رجبی / فاطمہ رؤیا پورامید

نشرنی

رجبی، محمدحسن، ۱۳۳۵ -

مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه / تحقیق و تدوین
محمدحسن رجبی، فاطمه رویا پورامید. - تهران: نشر نی، ۱۳۸۴.

ج ۱.

ISBN 964-312-794-X

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱. ۱۲۰۰-۱۳۲۳ ق.

۱. روحانیت - ایران - فعالیت های سیاسی - اسناد و مدارک. ۲. مجتهدان و
علماء - ایران - نامه ها. ۳. مجتهدان و علماء - عراق - نامه ها. ۴. ایران - تاریخ -
فناجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق. - روحانیت. الف. پورامید، فاطمه رویا،
۱۳۴۲ - ب. عنوان.

۹۵۵۰۷۴۰۸۳۸

DSR ۱۳۱۵/ ۹ ر ۳

۸۴-۱۱۸۰۷ م

کتابخانه ملی ایران

نشر نی

تهران: خیابان فاطمی، خیابان رهی معیری، شماره ۵۸، کد پستی ۱۴۱۳۷

تلفن: ۵۹ و ۸۸۰۰۴۶۵۸، صندوق پستی ۵۵۶ - ۱۳۱۴۵

www.nashreny.com

دفتر فروش: خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۵۱۲

تلفن: ۶۶۴۹۸۲۹۳، فکس: ۶۶۴۹۸۲۹۴

کتابفروشی: خیابان کریم خان، نبش میرزای شیرازی، شماره ۱۶۹

تلفن ۸۸۹۰۱۵۶۱

مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه

(جلد ۱ ۱۲۰۰-۱۳۲۳ ق)

تحقیق و تدوین

محمدحسن رجبی / فاطمه رویا پورامید

• چاپ اول ۱۳۸۴ تهران • تعداد ۱۱۰۰ نسخه • لیتوگرافی غزال • چاپ غزال

ISBN 964-312-794-X

شابک ۹۶۴-۳۱۲-۷۹۴-X

Printed in Iran

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۵	 مقدمه
	نصیحت به آقا محمدخان قاجار در خودداری از ستم بر مردم، ۱۲۰۰ ق
۲۱	 میرزای قمی
	شرح تسخیر تدریجی هندوستان توسط انگلیسی‌ها، ۱۲۱۶ ق
۳۲	 میرعبداللطیف شوشتری
	اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
۳۵	 شیخ جعفر نجفی (کاشف الغطاء)
	اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
۴۰	 میرزای قمی
	اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
۴۳	 آقا سیدعلی طباطبایی (صاحب ریاض)
	اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
۴۷	 میرمحمدحسین خاتون‌آبادی اصفهانی
	اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
۴۸	 ملا علی اکبر اصفهانی

- اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۵۰ سید محمد طباطبایی (مجاهد)
- اعلان جهاد علیه روس‌ها، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۵۲ حاج ملا احمد نراقی
- تهییج مردم برای شرکت در جهاد با روس‌ها و تعیین فتحعلی شاه قاجار
و عباس میرزا به سمت فرماندهان جنگ، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۵۳ شیخ جعفر نجفی (کاشف الغطاء)
- پاسخ به مسائل مربوط به امر جهاد (با روس‌ها)، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۵۶ میرزای قمی
- پاسخ به مسائل مربوط به امر جهاد (با روس‌ها)، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۶۰ شیخ هاشم کعبی
- اعلان جهاد علیه روس‌ها و تعیین فتحعلی شاه قاجار و عباس میرزا
به سمت فرماندهان جنگ، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۷۱ آقا سید علی طباطبایی (صاحب ریاض)
- پاسخ به مسائل مربوط به امر جهاد (با روس‌ها)، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۷۳ میر محمد حسین خاتون‌آبادی اصفهانی
- لزوم عدالت برای پادشاهان، ۱۲۲۳ / ۲۴ ق
- ۷۹ میر محمد حسین خاتون‌آبادی اصفهانی
- بیان دلیل استیلاي انگلیس بر هند، ۱۲۲۵ ق
- ۸۴ آقا احمد کرمانشاهی
- شرح رفتار سیاسی مکارانه انگلیسی‌ها و هشدار به پادشاه و دولتمردان ایران، ۱۲۲۵ ق
- ۸۵ آقا احمد کرمانشاهی
- هشدار در مورد ایجاد روابط سیاسی با انگلیسی‌ها با توجه به سیاست مکارانه آنان، ۱۲۲۵ ق
- ۸۷ آقا احمد کرمانشاهی

	انتقاد از بی‌نظمی حکومت فتحعلی شاه قاجار. ۱۲۲۵ ق
۸۸	آقا احمد کرمانشاهی.....
	نصیحت به شاهزاده محمدعلی میرزا دولتشاه قاجار راجع به نحوه حکومت‌داری، ۱۲۲۵ ق
۸۹	آقا احمد کرمانشاهی.....
	اعلان جهاد علیه روس‌ها و ارشاد دولتمردان ایران در امر مملکت‌داری، ذی‌الحجه ۱۲۲۸ ق
۹۷	حاج ملا رضا همدانی.....
	شرح جنایات روس‌ها در مناطق اشغالی ایران، ۱۲۲۸ ق؟
۱۰۴	نامعلوم.....
	بر حذر داشتن فتحعلی شاه قاجار از گرایش به تصوف، ۱۲۳۰ ق
۱۳۰	میرزای قمی.....
	پاسخ به نامه مک نیل (وزیرمختار انگلستان در ایران)، ۲۰ جمادی‌الثانی ۱۲۵۴ ق
۱۴۱	سیدمحمدباقر شفتی.....
	ولایت فقیه و حدود اختیارات آن، ۵۷ - ۱۲۵۵ ق
۱۵۱	صاحب جواهر.....
	تقسیم وظایف علما و سلاطین به امور دینی و سیاسی، ۱۲۶۱ ق
۱۵۲	سیدجعفر کشفی.....
	تقسیم وظایف علما و سلاطین به امور دینی و سیاسی، ۱۲۶۴ ق
۱۵۴	دماوندی.....
	اظهار آمادگی علما و مردم آذربایجان جهت مقابله با متجاوزان انگلیسی در بوشهر، ۹ جمادی‌الثانی ۱۲۷۳ ق
	حاج میرزا محمدباقر مجتهد تبریزی، شیخ علی‌اصغر شیخ‌الاسلام، میرزا اسماعیل مجتهد امام جمعه.....
۱۵۵	
	اظهار آمادگی علما و مردم کرمان جهت مقابله با متجاوزان انگلیسی در بوشهر، ۱۶ جمادی‌الثانی ۱۲۷۳ ق
۱۵۷	ملا احمد، آقا سیدجواد مجتهد، آقا محمدکاظم، حاج محمد کریمخان.....

تعارض مرام فراموشخانه با شریعت اسلام، پیش از ۱۲۷۸ ق

- ۱۶۱ حاج ملا علی کنی تأیید انتشار روزنامه مزیح، ۱۲۸۹ ق
- ۱۶۲ میرزا جعفر حکیم‌اللهی مخالفت با قرارداد رویتز و انتقاد شدید از میرزا حسین خان سپهسالار (صدراعظم) و مشاورش، ۱۲ رجب ۱۲۹۰ ق
- ۱۶۳ حاج ملا علی کنی تأیید احداث راه‌آهن در ایران، ۱۲۹۱ ق
- ۱۶۹ حاج ملا محمدصادق قمی تأیید احداث راه‌آهن در ایران، ۱۲۹۶ ق
- ۱۷۰ میرزا باقر مجتهد، شیخ ابومحمد مجتهد، شیخ عبدالرحیم مجتهد، میرزا احمد مجتهد، آخوند ملا غلامحسین مدرس تأیید احداث راه‌آهن در ایران، ۱۲۹۶ ق
- ملا حسین شمس‌العلماء، روح‌الامین شیخ‌الاسلام، آقا میرزا ابوالقاسم قاضی، آقا میرزا هاشم رئیس‌العلماء موضع علمای ایران نسبت به توسعه کشور و ظلم و فساد و استبداد دولتمردان ایرانی، ۳ محرم ۱۲۹۹ ق / ۲۵ دسامبر ۱۸۸۱
- ۱۷۲ سیدجمال‌الدین اسدآبادی تشویق و ترغیب ایرانیان برای اتحاد با افغان‌ها و نادیده گرفتن اختلافات جزئی مذهبی، ۱۲۹۸ / ۱۲۹۹ ق - ۱۸۸۱ / ۱۸۸۲
- ۱۸۲ سیدجمال‌الدین اسدآبادی افشای نادانی و خیانت خدیو مصر و توطئه‌های استعماری انگلستان بر ضد مردم مصر و مسلمانان، ۱۳۰۰ / ۱۳۰۱ ق - ۱۸۸۳
- ۱۸۴ سیدجمال‌الدین اسدآبادی

	دعوت از ایرانی‌ها برای ایجاد وحدت اسلامی، ۱۳۰۱ ق
۱۸۸	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	وظیفه مردم مصر در برابر استعمارگران اشغالگر انگلیسی، ۱۳۰۱ ق - ۱۸۸۳ / ۴
۱۸۹	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	اعتراض به ممنوعیت ورود روزنامه عروقه‌الوثقی به مصر، ۱۳۰۱ ق / ۱۸۸۴
۱۹۰	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	درخواست مجازات سران بابیه از میرزا حسن آشتیانی، ۱۳۰۷ ق
۱۹۱	آقا نجفی اصفهانی
	اظهار گلایه از رفتار سیاسی ناصرالدین شاه قاجار و امین‌السلطان نسبت به خود، ذی‌الحجه ۱۳۰۷ ق؟
۱۹۲	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	آگاه نمودن ناصرالدین شاه قاجار از اوضاع نابسامان کشور، ۱۳۰۸ ق
۱۹۸	حاج سیاح محلاتی
	درخواست از میرزای شیرازی جهت قیام علیه ناصرالدین شاه قاجار، ذی‌القعدة ۱۳۰۸ ق
۲۰۱	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	آگاه نمودن میرزای شیرازی نسبت به عملکرد ناصرالدین شاه قاجار و امین‌السلطان و درخواست اقدام علیه آنان، ۱۳۰۸ ق
۲۰۳	سیدجمال‌الدین اسدآبادی
	شرح مفاسد مداخلات خارجی به ناصرالدین شاه قاجار و تقاضای بازگشت سیدعلی‌اکبر فال اسیری از تبعید به وطن، ۱۹ ذی‌الحجه ۱۳۰۸ ق
۲۱۱	میرزای شیرازی
	شرح مفاسد مداخلات خارجی برای ناصرالدین شاه قاجار، ربیع‌الثانی ۱۳۰۹ ق
۲۱۳	میرزای شیرازی
	پاسخ به سؤال صحت حکم تحریم توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
۲۱۵	میرزای شیرازی

- تأیید حرمت استعمال تنباکو و توتون در پاسخ علمای تبریز، اصفهان و شیراز، ۱۳۰۹ ق
- ۲۱۶ میرزای شیرازی
- اهداف سیاسی - نظامی انگلستان از عقد قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
- ۲۱۸ نامعلوم
- اعلان خیرخواهی نسبت به شاه در ماجرای تنباکو، ۱۳۰۹ ق
- ۲۲۲ میرزا حسن آشتیانی
- نصیحت به ناصرالدین شاه قاجار در واقعه تنباکو، ۱۳۰۹ ق
- ۲۲۹ میرزا حسن آشتیانی
- اعلان لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو به میرزای شیرازی، ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۱ میرزا حسن آشتیانی
- اعلان لغو قرارداد توتون و تنباکو به میرزای شیرازی، ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۲ محمد حسن آشتیانی، سید محمد رضا طباطبایی، فضل الله نوری، سید علی اکبر تفرشی
- اعلان لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو به میرزای شیرازی، ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۳ شیخ فضل الله نوری، سید محمد رضا طباطبایی، سید علی اکبر تفرشی
- درخواست ارسال نامه از میرزا حسن آشتیانی جهت اعلان لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۶ میرزای شیرازی
- حصول اطمینان از لغو قرارداد توتون و تنباکو توسط میرزا حسن آشتیانی، ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۷ میرزای شیرازی
- اعلان لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو به میرزای شیرازی، ۹ رجب ۱۳۰۹ ق
- ۲۳۹ میرزا حسن آشتیانی
- اجازه استعمال توتون و تنباکو پس از لغو کامل قرارداد، ۱۳۰۹ ق
- ۲۴۱ میرزای شیرازی
- تشکر از ناصرالدین شاه قاجار جهت لغو قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
- ۲۴۲ میرزای شیرازی

.....	میرزای شیرازی		سیاسگزاری از ناصرالدین شاه قاجار پس از لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
۲۴۴			میرزای شیرازی
.....	میرزای شیرازی		سیاسگزاری از امین‌السلطان پس از لغو کامل قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
۲۴۶			میرزای شیرازی
.....	میرزای شیرازی		تبریک به علمای تهران به مناسبت لغو قرارداد توتون و تنباکو، ۱۳۰۹ ق
۲۴۸			میرزای شیرازی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		درخواست خلع ناصرالدین شاه قاجار از علمای ایران، بعد از ۱۳۰۹ ق
۲۴۹			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		درخواست خلع ناصرالدین شاه قاجار از علمای ایران، بعد از ۱۳۰۹ ق
۲۵۵			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		درخواست خلع ناصرالدین شاه قاجار از علمای ایران، بعد از ۱۳۰۹ ق
۲۶۲			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		استمداد از سیدمحمد طباطبایی در تداوم قیام برای اسلام و استقلال کشور، بعد از ۱۳۰۹ ق
۲۶۶			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		شرح استبداد رژیم قاجار و استمداد از ملکه و دولتمردان انگلستان، ۱۳۰۹ ق
۲۶۷			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		درخواست از سلطان عثمانی جهت اقدامات عملی برای اتحاد اسلام، ۱۳۰۹ ق
۲۸۴			سیدجمال‌الدین اسدآبادی
.....	سیدجمال‌الدین اسدآبادی		بیان اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوره ناصری، ۱۳۱۱ ق
۲۹۱			حاج سیاح محلاتی
.....	سیدجلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی		نحوه رفتار استعمارگران انگلیسی با هندیان، ۱ رجب ۱۳۱۱ ق
۲۹۹			سیدجلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
.....	سیدجلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی		دعوت مسلمانان به «اتحاد اسلام»، ۱۳۱۲ ق
۳۰۲			ابوالحسن میرزا قاجار (شیخ‌الرئیس)

- دعوت دولتمردان و علمای ایران و عثمانی به «اتحاد اسلام»، رجب ۱۳۱۲ ق
- ۳۰۴ ابوالحسن میرزا قاجار (شیخ‌الرئیس)
- بیان واقعه قیام تنباکو به رهبری میرزای شیرازی، بعد از شعبان ۱۳۱۲ ق
- ۳۲۳ میرزا ابوالقاسم اصفهانی شیرازی
- لزوم کسب دانش‌های جدید توسط ایرانیان، ۱۱ رمضان ۱۳۱۳ ق
- ۳۲۶ سیدجلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی
- انتقاد از دولتمردان و نهادهای حکومتی دوره ناصری، بعد از ۱۷ ذی‌القعدة ۱۳۱۳ ق
- ۳۲۸ حاج سیاح محلاتی
- آگاه‌سازی ایرانیان برای از بین بردن زمینه‌های عقب‌ماندگی فکری، ۱۳۱۴ ق
- ۳۳۸ سیدجمال‌الدین اسدآبادی
- بررسی علل انحطاط عزت و استقلال ممالک اسلامی، رمضان ۱۳۱۵ ق
- ۳۴۰ نامعلوم
- اهمیت تأسیس شرکت [نساجی] اسلامی و تأیید آن، ۶ ذی‌القعدة ۱۳۱۷ ق
- ۳۴۵ میرزا حسین نوری (محدث نوری)
- تشویق مردم ایران به استفاده از منسوجات و کالاهای وطنی، ۱۳۱۷ ق
- ۳۴۸ سیدجلال‌الدین مؤیدالاسلام کاشانی؟
- تشکر از روزنامه حبل‌المتین جهت حمایت از «شرکت [نساجی] اسلامی»، ۱ ذی‌الحجه ۱۳۱۷ ق
- ۳۵۰ آقاجفی اصفهانی
- تشکر از روزنامه حبل‌المتین جهت حمایت از «شرکت [نساجی] اسلامی»، ۱ ذی‌الحجه ۱۳۱۷ ق
- ۳۵۱ حاج آقا نورالله اصفهانی
- تشکر از مدیر روزنامه ثریا جهت حمایت از «شرکت [نساجی] اسلامی»، ۱۳۱۷ ق
- ۳۵۲ آقاجفی اصفهانی
- تأیید و پشتیبانی از «شرکت [نساجی] اسلامی» و تشویق مردم ایران
- به استفاده از محصولات آن، ۱۳۱۷ ق
- ملا محمد کاظم خراسانی، سید محمد کاظم یزدی، محمد غروی شریانی، محمد حسن مامقانی،
- میرزا فتح‌الله شیرازی، میرزا حسین نوری، سید اسماعیل بن صدرالدین موسوی اصفهانی ۳۵۳

	تشویق مردم به استفاده از اجناس وطنی، ۱ ذی الحجه ۱۳۱۷ ق
۳۵۸	حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی لزوم شرکت علمای ایران در دولت، ۴ رجب ۱۳۱۸ ق
۳۵۹	سیدجلال الدین مؤیدالاسلام کاشانی لزوم کسب دانش‌های جدید توسط ایرانیان، ۴ رجب ۱۳۱۸ ق
۳۶۲	میرزا ابوالفضل رشتی بیان قدرت و چیرگی استعمار اروپایی و تشویق علمای اسلام به گسترش معارف دینی و دانش‌های جدید، ۱۰ رمضان ۱۳۱۸ ق
۳۶۵	ادیب‌الممالک فراهانی ستایش «شرکت [نساجی] اسلامی»، ۹ شوال ۱۳۱۸ ق
۳۶۷	ادیب‌الممالک فراهانی دلایل فقهی و سیاسی تحریم تجاری کالاهای اروپایی به ویژه منسوجات، ۱۹ ربیع‌الثانی - ۷ رجب ۱۳۱۹ ق
۳۶۹	سیداحمد بن فخرالدین موسوی کاشانی اظهار تأسف از استیلاي استعمارگران بر سرزمین‌های اسلامی و لزوم کسب علوم و فنون جدید توسط مسلمانان، ۴ جمادی‌الاول ۱۳۱۹ ق
۳۸۵	نامعلوم هجو امین‌السلطان، آتابک (صدراعظم)، جمادی‌الثانی ۱۳۱۹ ق
۳۹۱	سیداحمد خاوری (فخرالواعظین) مبارزه با خرافه‌های دینی و جمود فکری و دلایل ذلت و عقب‌ماندگی مسلمانان به ویژه شیعیان، قبل از ۱۳۲۰ ق
۳۹۲	شیخ هادی نجم‌آبادی توصیف شکوه و قدرت گذشته مسلمانان و اظهار تأسف از انحطاط کنونی آنان، ۲۵ ربیع‌الاول ۱۳۲۰ ق
۴۰۰	ادیب‌الممالک فراهانی اعلان ارتداد امین‌السلطان به دلیل خیانت به اسلام و ایران، ۲۱ جمادی‌الثانی ۱۳۲۱ ق
۴۰۲	ملا محمد کاظم خراسانی، محمد حسن ممقانی، حاج میرزا حسین خلیلی

تأکید بر ارتداد امین السلطان، ۱۳۲۱ ق

- ۴۰۴ محمدحسن ممقانی، حاج میرزا حسین خلیلی، ملا محمد کاظم خراسانی
 اظهار تأثر از غفلت ایرانیان، هوشیاری دشمنان و برانگیختن وطن دوستی ایرانیان، ۲۳ شوال ۱۳۲۲ ق
- ۴۰۵ ادیب الممالک فراهانی
 انتقاد از وطن فروشی و خیانت دولتمردان ایران، ۲۴ ذی القعدة - ۱۵ ذی الحجه ۱۳۲۲ ق
- ۴۰۷ نامعلوم
 علل انحطاط مسلمانان، ۲۲ ذی الحجه ۱۳۲۲ ق
- ۴۱۰ شیخ عبدالرحیم اصفهانی
 لزوم هشیاری و اتحاد ایرانیان نسبت به مداخلات سیاسی اروپاییان در امور کشور،
 ۲۰ محرم - ۸ ربیع الثانی ۱۳۲۳ ق
- ۴۱۶ نامعلوم
 بیان سبب قدرت و عظمت اروپاییان و انحطاط و اسارت مسلمانان، ۲۰ ذی الحجه ۱۳۲۳ ق
- ۴۲۹ ادیب الممالک فراهانی
 انتقاد از سیاست استبدادی وابسته و مزورانه امیر عبدالرحمن افغان، ۱۳۱۹ - ۱۳۳۲ ق
- ۴۳۲ ملا محمد فیض کاتب هزاره
- ۴۳۵ زندگینامه ها
- ۴۵۵ مأخذ
- ۴۵۹ نمایه اشخاص
- ۴۶۶ نمایه آثار
- ۴۶۹ نمایه اماکن

مقدمه

با تشکیل دولت شیعی صفوی در آغاز قرن دهم هجری، مذهب شیعه با اهتمام پادشاهان صفوی و تلاش و کوشش علمای شیعی، به صورت مذهب رسمی درآمد. بدین منظور گروه زیادی از علمای شیعه جبل عامل، بحرین و احساء به ایران آمدند و به تبلیغ و ترویج این مذهب پرداختند.

در دوران صفویه، روابط علما با دربار در مجموع حسنه و مستحکم بود. علما، دولت صفوی را - که در میان سه دولت سنی مذهب قدرتمند عثمانی در غرب، شیپانی در شمال شرق و گورکانی (تیموریان هند) در جنوب شرق قرار داشت - عامل حفظ و بقای مذهب و موارث فرهنگی شیعه می دانستند و در تحکیم پایه های آن رژیم و مشروعیت بخشیدن به آن فروگذار نمی کردند. پادشاهان صفوی نیز که قدرت و بقای خویش را در گرو حمایت علما می دانستند در ابراز علایق و ایمان مذهبی خود - چه به لحاظ شخصی و چه به لحاظ سیاسی - دریغ نمی ورزیدند و در تعمیر بقاع و اماکن مقدس شیعی، تأسیس مدارس دینی، تخصیص موقوفات فراوان برای آنها و نیز تکریم علمای شیعه اهتمام تمام داشتند. چنین بود که برای نخستین بار دولتی مقتدر و متمرکز با هویتی مستقل، براساس مذهب در کشور پدید آمد که آن را از سایر دولت های اسلامی، متمایز می ساخت. این دوران که در مجموع با آرامش و امنیت و رونق کار و کسب همراه بود، چنان برای عموم مردم خوشایند و دلپذیر می نمود که از آن افسانه ها پرداختند.

پادشاهان افشار و زند، هم، فاقد چنان مشروعیتی بودند و هم به دلیل درگیری های ممتد، فرصت و تمایلی برای اظهار علایق شیعی خود نیافتند، اما برخی پادشاهان، به ویژه فتحعلی شاه در صدد برآمدند تا

با نزدیکی به علما و ابراز تمایلات شیعی خود، بار دیگر روابط حسنه دین و دولت دوره صفویه را تجدید کرده و برای پایه‌های حکومت خویش - که در معرض تهدید قدرت‌های اروپایی و مدعیان داخلی قرار داشت - مشروعیت و حمایت لازم را به دست آوردند. همین امر موجب ورود علمای شیعه ایران و عراق به صحنه سیاست کشور از آغاز قرن سیزدهم هجری به بعد گردید که تا پایان عمر این سلسله (۱۳۴۴ ق) با شدت و ضعف همچنان ادامه داشت.

از آغاز سلسله قاجار روابط سیاسی، بازرگانی و نظامی ایران با دولت‌های اروپایی روبه گسترش نهاد و دولت ایران، ناخواسته در دام رقابت‌های سیاسی - نظامی قدرت‌های اروپایی قرار گرفت. شکست ایران در دو جنگ پیایی با روسیه (۱۲۲۸ و ۱۲۴۳ ق) و نیز با انگلستان (۱۲۷۳ ق)، موجب تجزیه بخش‌های وسیعی از کشور و نفوذ و مداخله روزافزون سیاسی، نظامی و اقتصادی آنها در کشور گردید که به تدریج استقلال سیاسی ایران را به مخاطره جدی افکند و کشور عملاً به دو منطقه متمایز نفوذ روسیه در شمال و انگلستان در جنوب، تقسیم گردید.

اغلب پادشاهان، صدراعظم‌ها - به جز میرزا ابوالقاسم قائم مقام و امیرکبیر - و نیز دولتمردان، از خود استقلال رأیی نداشتند و کشور را افراد بی‌کفایتی اداره می‌کردند که وابسته به یکی از دو قدرت روسیه و انگلستان بودند و یا آن که می‌کوشیدند موازنه قدرت را میان آن دو حفظ کنند. فقر، بیکاری، بیماری، ناامنی، ستم روزافزون مأموران دولتی به مردم شهر و روستا، غارت و چپاول و تجاوز به مال و جان و ناموس آنان توسط اشرار محلی، همراه با احساس نفرت و انزجار از مداخلات خارجی، ناراضی توده‌های مردم را از حکومت قاجار، وسیع‌تر و عمیق‌تر ساخت و گهگاه موجب شورش‌هایی در برخی از شهرها و ولایات گردید.

در چنان اوضاع نابسامان سیاسی و اجتماعی که حقوق شهروندی، جایگاهی نداشت و هیچگونه نهاد مدنی در بین نبود تا حافظ جان، مال و حیثیت مردم باشد، علما و روحانیون، تنها تکیه‌گاه مطمئن مردم بی‌پناه بودند که در شناید روزگار همچون سپری از آنها در برابر ستم مستبدان و عمالشان محافظت می‌کردند. چنین بود که علما در دوره قاجار بیش از گذشته به انتقاد از حکومت پرداختند و به تنظیم روابط ویژه - و متفاوتی با گذشته - میان دو نهاد دین و دولت اقدام کردند.

گرچه با مطالعه مواضع سیاسی نظری و عملی علما نسبت به حکومت قاجار، نمی‌توان قاعده

مشخصی از تطوّر آن به دست داد، اما در مجموع می‌توان گفت که پس از یک دوره روابط گرم و مودّت‌آمیز میان دو نهاد مذکور در دوره فتحعلی شاه قاجار، این روابط بعد از جنگ دوم ایران و روس — که علما، شاه و دربار را مسبب اصلی شکست ایران قلمداد می‌کردند — به سردی و دوری علما از دولت در سال‌های پایانی سلطنت فتحعلی شاه و محمد شاه انجامید.

ناصرالدین شاه کوشید تا بار دیگر روابط گرم گذشته را تجدید کند، اما به دلیل دخالت هرچه بیشتر اروپاییان در امور سیاسی، نظامی و اقتصادی کشور و عقد قراردادهای ننگین و زیانبار با آنها، روابط سرد و احتیاط‌آمیز فیما بین گذشته، جای خود را به بدبینی و احساس دست‌نشاندهی و ذلت‌پذیری شاه، دربار و دولت به بیگانگان داد. از اینرو علما خود را ناگزیر به عدم حمایت و حتی مقاومت در برابر برخی رفتارهای حکومت دیدند که به گمان آنان موجب اضمحلال دین و دولت بود. اعتراض شدید حاج ملا علی کنی به انعقاد قرارداد رویتر (۱۲۹۰ ق) و نیز تحریم تنباکو (۱۳۰۹ ق) توسط میرزای شیرازی که موجب عقب‌نشینی کامل دربار و دولت و فسخ کامل آن دو قرارداد گردید، نمونه‌هایی از ارزیابی علما از عملکرد دولت قاجار در آن عصر است.

این نگرش در طول دوران سلطنت مظفرالدین شاه قاجار، کم و بیش ادامه یافت و موجب رفتاری احتیاط‌آمیز از سوی علما گردید. در پایان سلطنت او که مداخلات خارجی و زورگویی و ستم مأموران دولتی و فقر و محرومیت و ناامنی، توأم با استبداد و خودسری صدراعظم و سکوت و بی‌تفاوتی شاه بیمار و ناتوان از حد‌گذشت، علما ناگزیر به اعتراض و مخالفت جمعی برخاستند که موجب ظهور جنبش مشروطیت گردید.

در جلد نخست این کتاب که فراروی خوانندگان عزیز قرار دارد، کوشش شده تا مواضع سیاسی و اجتماعی سلبی و ایجابی علمای شیعه ایران و عراق در برابر رویدادهای مهم سیاسی و اجتماعی ایران و جهان اسلام از ۱۲۰۰ ق تا ۱۳۲۳ ق — که از منظر آنان تهدیدی برای اسلام و مسلمین و سرزمین‌های اسلامی و یا احیاناً مفید فایده به حال آنان بوده — تبیین شود. بدین لحاظ کتاب حاضر مجموعه‌ای از نوشته‌ها و بیانات علمای شیعه در اعتراض به عملکرد استعمارگران، مستبدان

داخلی، انتقاد و یا بعضاً تمجید و تحسین از برخی عملکردهای رجال دولتی، روحانی و یا اقدامات ملی آنان است.

این مجموعه از حیث مضمون و قالب دارای ویژگی‌های زیر است:

۱- ممکن است که برخی از آن عملکردها و مواضع اتخاذ شده، امروزه فاقد وجه شاخص سیاسی باشد، اما با ملاحظه شرایط سیاسی - اجتماعی و فرهنگی آن روزگار، به گمان ما امری سیاسی - اجتماعی تلقی می‌شده است؛ مثلاً فتاوای علمای قم، آذربایجان و خراسان در احداث راه‌آهن در کشور - از آن رو که مسبوق به سابقه نبوده و نوعی سنت‌شکنی باورهای دینی و اجتماعی به شمار می‌رفته - از نظر ما امری سیاسی قلمداد شده، هرچند که ممکن است امروزه موضوعی اقتصادی تلقی شود. همچنین انتقادات حاج شیخ هادی نجم‌آبادی به خرافه‌پرستی مردم و دنیازدگی گروهی از عالیم‌نمایان هواپرست، و فلاکت و بدبختی جوامع اسلامی، به ویژه شیعی، امروزه احتمالاً در ساحت جامعه‌شناسی دینی قرار دارد و حال آن که در آن زمان، عمدتاً دارای وجه بارز سیاسی بوده است.

۲- بیان انتقاد علما به استبداد داخلی، به ویژه در برخورد با شاه و شاهزادگان متفاوت است؛ بدین معنی که هم از سنت کهن اندرزنامه‌نویسی و هم از نقد سیاسی جدید متأثر است، زیرا آنان نخست می‌کوشیدند تا با زبان نصیحت و اندرز، شاه و شاهزادگان را به اشتباه خود آگاه و به تغییر رویه ناپسند خود وادار کنند و در صورت ناکامی و بی‌حاصلی، ناگزیر به برخوردهای حادث‌تری می‌شده‌اند؛ چنان که در ماجرای تنباکو روی داد. از اینرو اندرزنامه‌ها، پیچیده و آکنده از اشاره، کنایه و مثل بوده و حال آن که نثر نقدهای سیاسی، نسبتاً ساده و تقریباً قابل فهم‌تر برای عموم است.

۳- با اندکی تأمل در مواضع علما می‌توان دریافت که به مرور زمان دایره درک و آشنایی آنان به مسائل سیاسی، عمیق‌تر، گسترده‌تر و متنوع‌تر شده و با پیچیده‌تر شدن ترفندهای استعمار، اعتراض و انتقاد آنان، به تدریج به سایر وجوه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن نیز تسری یافته است.

با وجود گذشت بیش از دو سده از مجاهدت‌های سیاسی نظری علمای شیعه، تاکنون مجموعه‌ای حاوی نوشتارها یا گفتارهای سیاسی آنان تدوین و انتشار نیافته است. البته در سال‌های اخیر، گلچین و یا

مجموعه کامل نوشتارهای برخی از آنها به صورت مستقل و یا در خلال زندگینامه آنان منتشر شده که به نوبه خود کار ارزشمندی است.

برای همه پژوهشگران تاریخ و اندیشه سیاسی - اجتماعی معاصر ایران، آگاهی به مواضع علمای شیعه در برخورد با این گونه حوادث و جریانات مهم ضرورت مبرم دارد، چه از آن طریق می توان به گستره اندیشه سیاسی و اجتماعی و میزان علم و اطلاع آنان از مسائل مهم کشور و جهان اسلام پی برد. میزان توفیق و یا عدم توفیق جنبش های سیاسی دوسده اخیر تا اندازه زیادی منوط به شناخت و تفسیر درست و یا نادرست علما از جریانات سیاسی بوده که انگیزه اصلی حرکت های مردمی به شمار می رفته است.

در این کتاب گلچینی از نوشتارها و گفتارهای علمای شیعه که به نظر این جانبان دارای مضامین سیاسی - اجتماعی بوده، به ترقیب تاریخی تنظیم شده است. هر نوشتار و گفتار، شناسنامه ای دارد که در آغاز آمده و معرف مهم ترین عناصر آن، یعنی نگارنده یا نگارندگان، موضوع، تاریخ و زبان اصلی است. واژه ها و عبارات نامأنوس متن، معنا و اشارات، کنایات و ابهامات آن شرح داده شده و زندگینامه کوتاهی از اشخاصی که نامشان در کتاب آمده، فراهم گردیده که در پانویس یا پیوست کتاب آمده است.

در نگارش زندگینامه های پیوست به مأخذ معتبر فارسی و عربی مراجعه گردیده است. با این وجود زندگینامه تعدادی از آنها با قید احتیاط نوشته شده است؛ زیرا فردی دقیقاً بدان نام در منابع پیشین یافت نشده، از اینرو با توجه به زمان حیات، محل زندگی و مقام علمی وی، زندگینامه ای که بیشترین مشابهت با فرد مورد نظر را داشته، انتخاب گردیده که در این قبیل موارد با واژه احتمالاً مشخص شده اند. مثلاً به جای ملا غلامحسین مدرس، ملا حسین مدرس و به جای ملا احمد، حاج آقا احمد آمده است. فهرست مأخذ مورد استفاده در زندگینامه ها، به صورت جداگانه درج شده است.

برخی نوشتارها، فاقد تاریخ بود و یا این که تاریخ نگارش آنها درست به نظر نمی رسید که با مراجعه به مأخذ معتبر دیگر و قرائن و شواهد خود متن، ضمن تصحیح آنها، در پانویس، تاریخ قبلی و دلایل رد آن ذکر شده است.

آنچه که ما را در انجام این کار ترغیب کرد، نخست ضرورت مبرم آن برای همه پژوهشگران عرصه

تاریخ و اندیشهٔ سیاسی - اجتماعی معاصر ایران، و دیگر ادای دین به عالمان بزرگ و مجاهدی است که شهامت آن را یافتند تا در حد توان خود، حصارهای تنگ فکری، سیاسی و اجتماعی زمان خویش را شکسته و با مجاهدت‌های فکری و عملی خود و علیرغم همهٔ شداید، ناملايمات و کارشکنی‌های آشکار و پنهان استعمارگران و عوامل استبداد داخلی و کوتاه‌نظران و عوام‌فریبان، افق جدیدی را فراروی نسل خویش قرار داده و منشأ حرکت نوینی شوند که شعاع اثر آن حتی از مرزهای کشور فراتر رفته است.

در پایان لازم است که مراتب امتنان خود را از استاد گرانمایه جناب آقای علی دوانی که ما را در یافتن شرح حال‌های علما یاری دادند و نیز آقای محمدحسین رجبی برای تهیه برخی پانویس‌ها و خانم‌ها شهلا عطاردی جهت همکاری در تهیه منابع، معصومه باقرلیاف به خاطر مقابله متن و لیلا جعفری که تایپ چندبارهٔ متن را بر عهده داشتند، ابراز داریم.

ما به ضعف‌ها و کاستی‌های کار خود نیک آگاهیم. امید آن داریم که خوانندگان عزیز منت نهند و لغزش‌های بزرگ و کوچک آن را یادآوری نمایند تا در ویرایش بعدی کتاب برطرف شود. انشاءالله

محمدحسین رجبی - فاطمه رؤیا پورامید

۱۳ خرداد ۱۳۸۴